

Régi növénynevek — és ami mögöttük van

A fogalmak és megnevezések rendszere minden korban sajátos és jellemző az adott időszakra. Egy kor tudományosságának a vizsgálatát tehát elvben akár egy adott ismeretpázsma (tudományág), akár a nyelv (megnevezérendszer) felől meg lehet közelíteni. Mennél bonyolultabb azonban az ismeretpázsma, a filológus annál inkább szakemberek segítségére szorul a vizsgálat során; a különböző szaktudományok belső szakkifejezésrendszerét pedig a jelenkorban egyre inkább csak a szakemberek alakítják és ismerik. Az ismeretlen felé törő kutatónak éppen ezért mindig kissé alkotó nyelvésznek is kell lennie: egyértelmű új szavakkal kell megneveznie mindazt, amit felfedez. E megnevezések nélkül sem a kutató, sem az őt alkalmazó közösség nem veheti birtokába az új ismereteket. A kutató nyelvi érdekldése ezért mindig indokolt. A szaknyelv(ek) fejlődési sajátosságának a következménye viszont az, hogy a szaknyelv vizsgálata a nyelvészek részéről általában ritka és bátortalan — mennél bonyolultabb egy szaknyelvi jelenség, helyileg általában annál elhanyagoltabb a jelenségre vonatkozó hagyományos filológiai kutatás. E tendencia ellensúlyozására a nyelvtudományon kívül és belül új ágazatok fejlődtek ki.

A hagyományos nyelvészeti kutatási területeken a növények elnevezérendszerre egyike az általános érdekű nyelvi jelenségeknek. Ennek a megállapításnak mély és lényegében ökológiai gyökerei vannak. Az emberi közösségek az évezredek folyamán kis területeken is száz meg száz növényfajjal kerültek kapcsolatba, és ezek közül a fajok közül néhánytól közvetlenül és a szó legszorosabb értelmében az ember, a közösség biológiai léte függött. A növényi formák sem térben, sem időben nem állandók. A lassú növényi törzsfajlódás, a fajképződés a viszonylag gyors nyelvi evolúcióhoz képest észlelhetetlen ugyan, a növény egyedfejlődése során bekövetkező változások (mag, gyümölcs, csira, fiatal virágos és termő növény) a földrajzi eltérések, vándorlások, valamint az eltérő környezeti feltételek meghatározta egyedi változások magas fokú és sajátos általánosító és elvonatkoztató készséget tételeznek fel a növényrendszert kialakító közösség részéről. Tovább bonyolítja a helyzetet a nyelvek közötti kölcsönhatás, valamint az, hogy a változó környezetben változó, vándorló a fajgyűttes is.

Időben és térben nagyon változatos biológiai valóságot kell tehát nyelvileg tükrözni. Ennek megfelelően a hagyományos nemzeti növénynévanyag önmagában is általában bonyolult volt. A nemzetközi tudományos érintkezésben a nagyfokú áttekinthetlenség állapota a XV—XVII. század során következett be. Az 1700-as évek derekán Linnének és követőinek a munkássága nyomán alakult ki az a nevezéktani és szisztematikai módszer, amely az egyértelmű tudományos megnevezéseket lehetővé tette. Ez az egyértelműség azonban még a tudományos szaknyelvben is csak viszonylagos, és az elmúlt 200 esztendő alatt újabb ellentmondás született.

A nemzetközi névrendszer kialakítása nagy hatással volt a hagyományos nemzeti növénynevekre. E hatás vizsgálatát a gyökereknél, a tudományos és a hagyományos névhasználat első találkozásainál kell kezdeni, enélkül többek között azt is lehetetlen eldönteni, melyek valóban a nyelv belső életében keletkezett nevek; mikor és milyen külső hatásra jöttek létre az idegen eredetű elnevezések. A kérdés felé forduló figyelem újraéledését két, nagyjából egyidőben, de egymástól sajnálatos módon teljesen függetlenül összeállított történeti növénynévjegyzék is jelzi. (Grynaeus Tamás—Papp József: *Régi magyar (gyógy)növénynevek, 15—17. század*. Historia Pharmaceutica. Communicationes de Historia Artis Medicinae, Suppl. 9—10, 31—39. Budapest, 1977., a megjelenés éve 1978.; Kabán Annamária: *Összehasonlító növénynévjegyzék*, megjelent a Melius Péter *Herbárium* című munkája kiadásának negyvenedik évfordulójára készült emlékkötet 45—88. lapján. Bukarest, 1978.)

Grynaeus Tamás és Papp József tanulmánya a jelzett időszak (XV—XVII. század) idegen nyelvű botanikai szakkönyveibe kézírással bejegyzett és mindeddig feltáratlan magyar növénynévanyag egy részét rendszerezi és veti össze a mai hivatalos és népi elnevezésekkel. Grynaeus és Papp az e téren elvégzett nyelvtörténeti előmunkálatoknak tudomásunk szerint mindeddig legteljesebb áttekintésével

igen szigorúan körülhatárolt módszertani elvek alapján közelíti meg a kérdést. Módszertani alapelvük „a magyar növénynév azonosítása nem történhet (még ha csábító is) sem csak a latin, sem csak a magyar név alapján (sőt még a kettő együttesén sem), hanem kizárólag csak összetartozó növényi kép és név (és ahol van: részletes morfológiai leírás) synopsisa révén. Ezért illusztrált művek felismerhető növényképeiből kellett kiindulnunk.“ A szerzők tisztában voltak azzal, hogy még ennek az igényes módszertani elvnek is vannak buktatói, például a képek felismerését megnehezítő részletek, a glosszairók saját és átvett tévedései stb.

A 382 növényfajra vonatkozó gazdag történeti növénynévanyagot 5 nagyformátumú (40×60 cm-es) folytatásos táblázatban rendszerezték a szerzők; a táblázaton belül a neveket és a névváltozatokat a mai tudományos (latin) nevek ábécérendjében sorolják fel. A táblázatban a ma érvényes nevek központi helyet foglalnak el, ettől balra hat oszlopban a forrásként használt középkori szakmunka latin növénynevei, jobbra egy oszlopban a mai hivatalos magyar név, tizenkét oszlopban a forrásokban előforduló magyar nevek és egy záróoszlopban a recens etnobotanikai, népi elnevezések közül szerepel néhány érdekesebb alak. Az anyag ilyenformán nem szótárszerűen, hanem a modern adatbankokban alkalmazott „mátrix“-elven van rendszerezve, ennek minden előnyével és hátrányával. A felírt „mátrix“-ból egy pillantással kiolvasható egy adott elnevezés időbeli alakulása, a magyar névrendszer gazdagsága, viszonya a környezetben lévő többi névhez, valamint az is, hogy milyen nevek rögzültek a népi és a hivatalos magyar növénynevek között. A táblázatos feldolgozás felhívja a figyelmet egy ma még talán utópisztikusnak tetsző, de a jövőbe vetítve nagyon is reális lehetőségre, arra, hogy a részletes elemzéshez és feldolgozáshoz érdemes lenne egy számítógépes programot kidolgozni, illetőleg átvenni és alkalmazni, s az adatbankot — a történeti és a népi névanyag tekintetében egyaránt — a kidolgozott program igényeinek megfelelően összegyűjtött anyaggal fokozatosan feltölteni. A terület feltáratlan lehetőségeit a Melius-féle *Herbárium* összeállítása kapcsán a történeti névanyag vonatkozásában a kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyenyedi könyvtárak latin és német nyelvű botanikai munkáiba beírt növénynevek gazdagságát látva magunk is érzékeltük, a népi nevek feltáratlanságára egy rendszeres kalotaszegi felmérés hívta fel figyelmünket.

Azt, hogy az anyag hallatlanul gazdag, érdekes és korántsem problémamentes, jól jelzi már a két előbb említett, egymástól függetlenül összeállított történeti növénynévjegyzék adatainak futólagos összevetése is. Jelentéktelen eltéréseket nem számítva, egységes például a két jegyzékben a taláalomra kiválasztott 50 faj közül az *Achillea millefolium* (egérfarkfű), *Agrimonia eupatoria* (apróbojtorján), *Alisma plantago-aquatica* (víz útifű), *Linum usitatissimum* (len), *Malus sylvestris* (vadalma), *Ricinus communis* („csodafa“), *Rosmarinus officinalis* (rozmaryn), *Ruta graveolens* (kerti ruta), *Vitis vinifera* (szőlő), *Zea mays* (kukorica, törökbuza) névanyag.

A feldolgozható adatok száma ezekben az esetekben 2 (*Zea*) és 170 (*Ruta*) között váltakozott. A példaként vizsgált fajok közül részleges az egyeszes például a *Lithospermum* (gyöngyköles), *Ruscus* (csodabogyó) és *Viola* (ibolya) nembe tartozó növénynevek, valamint olyan közönséges fajok esetében, mint a konkoly (*Agrostema githago*) vagy az ebnylvű (a *Cynoglossum officinale*). Teljesen eltérőek viszont a viszonylag ritkább (pl. a *Cyclamen euroaeum*, *Cypripedium calceolus*, *Daphne*, *Lysimchia* stb.) fajok, illetve nemek magyar nevei.

Grynaeus Tamás és Papp József tanulmánya — mely egyebek között egy *Korunk*-cikk eredményeit is hasznosította (Vasas Samu: *Népi gyógymódok és orvoslási szokások*. Korunk, 1974. 1.) — a kutatás interdiszciplináris jellegére is utal, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy a továbbiakban „az összehasonlító néprajz [...] etnobotanikáé, régészetéé és a növényföldrajzé a szó...“ A terület fejlesztésében érdekelt tudományok között nyugodt lélekkel említhetjük még az agrobotanikát (kultúrnövények háziásítása, nemesítése, elterjedése), a nyelvészetet és az ökológiát is.

Szabó Attila

A NYUGAT-EURÓPAI PÉNZÜGYI RENDSZERRŐL (Era socialistá, 1979. 3.)

Az EKG brüsszeli csúcstalálkozóján (1978. december 5.) megszületett az „európai pénzügyi stabilitási övezet“-nek nevezett új tömb létesítéséről szóló döntés. A cikk szerzője — Dr. Costin Kiri-

tescu — előljáróban a nyugati hatalmak pénzügyi összefogásának gazdaságtörténeti előzményeit vizsgálja.

A két világháború között kibontakozó valutáris válság következtében egyre sürgetőbbé vált a nemzetközi pénzügyi kooperáció szabályozása. Fontos állomás volt ebben a vonatkozásban a Bretton Woods-i egyezmények (1944) keretében

kidolgozott pénzügyi rendszer és ezzel egyidejűleg a Nemzetközi Valutaalap létrehozása. Kezdetből fogva világos volt — ezt a nyugati szakirodalom is elismeri —, hogy a háború utáni gazdasági zűrzavar és elszegényedés időszakában megteremtett kooperációs forma a dollár vezető szerepének elismerésével az ipari, technikai és katonai fölényvel rendelkező Egyesült Államok privilégiumait szentesítette.

Az első nehézségeket a nemzetközi erőviszonyokban érvényesülő változások okozták. A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése következtében a felerősödött és időközben gazdaságilag függetlenné vált nyugati hatalmak megkérdőjelezték a dollárhegemonia további létjogosultságát. A gyengén fejlett államok a világméretű gazdasági-pénzügyi kérdésekben a beleszólási jog, az azonos esélyek és a méltányosság alapelveinek érvényesítését sürgették.

Az 1971-es év újabb határkő volt a nemzetközi pénzügyi együttműködés történetében. A kapitalista világ gazdaságát sújtó válságjelenségek legjellegzetesebb tünete, a dollár folyamatos elértékeltelenedése a végsőkig élezte a nyugat-európai hatalmak és az óceánon túli rivális között feszülő ellentéteket. Amikor a Nixon-kormány 1971. augusztus 15-én egyoldalú határozattal félredobta a dollár vezető pozíciójával kapcsolatban vállalt amerikai kötelezettségeket, gyakorlatilag megbénította a Bretton Woods-i pénzügyi mechanizmus működését. A váratlan gesztus okozta szorongás és bizonytalanság légrékében a Közös Piac tagállamai úgy döntöttek, hogy 1980-ig Washingtonnal párhuzamosan működő pénzügyi tömböt létesítenek. A pénzügyi paktum merész célkitűzései mögött nem nehéz kitapintani a kapitalista világ két erőközpontjának szembeesítési folyamatában bekövetkezett minőségi változásokat. Az Egyesült Államok korábbi privilégiumait vitató nyugati hatalmak teljes konvertibilitásra, európai pénzegységre (ECU — European Currency Unit) és aranyfedezetre épülő apparátusa nyílt kihívást jelentett az arany monetáris funkcióinak felfüggesztését szorgalmazó Washington számára.

A hetvenes évek során állandosuló gazdasági válság, valamint a Közös Piacon belüli nézetkülönbségek miatt a pénzügyi integráció folyamata bizonyos ideig megtorpan. Egyetlen eredmény az 1973-ban létrehozott „valutakígyó”, amely az Európai Alap megteremtésével lehetőséget nyújtott a tagállamok részére, hogy sz'kzég esetén a nemzetközi pénzpiacokon fellépjenek saját valutájuk védelmében. Rövidesen kiderült

azonban, hogy a nyugati hatalmak gazdasági fejlettségében mutatkozó különbségek miatt néhány ország (Anglia, Franciaország, Írország és Olaszország) kiváltni kényszerült, s a „kígyó” további töredezését csupán nagy mennyiségű devizatartalékok feláldozásával sikerült megakadályozni.

A gazdasági válság elmélyülése, a dollár vezető szerepének további hanyatlása — különösen az 1978-as, minden korábbi rekordot túlszárnyaló árfolyamzuhanás — új lendületet adott a pénzügyi integráció tervének. Az EKG 1978-as csúcstalálkozóin véglegesített, illetve aláírt szervezési forma az „európai pénzügyi stabilitási övezet” létrehozásával hivatalosan is szentesíti a tőkés világ gazdaság pénzügyi-valutáris megosztottságát. Figyelemre méltó, hogy a pénzügyi rendszer terve nem talált egyöntetű visszhangra a Közös Piac országainak sorában. Egyes államok csatlakozási feltételei, Anglia halogatás magatartása és a „stabilitási övezet” két főexponensének, Franciaországnak és az NSZK-nak az utolsó pillanatban támadt nézetkülönbségei újabb zökkenőket jelentenek a nyugat-európai pénzügyi összefogás útján. Az ellentétek alapja régi keletű. A tényleges pénzügyi egység megvalósítása feltételezi a tagországok költségvetési, hitel-, valuta-, esetleg technológiai, ipari és mezőgazdasági politikájának egységes rendszerét. Az összehangolás feladata olyan széles körű irányító-vezető apparátus megteremtését feltételezi, amely a Közös Piacot valamiféle nemzetek feletti intézménnyé változtatná. A tagállamok érthetően vonakodnak feladni szuverén jogaikat egy pénzügyi paktum kedvéért.

Cikkének befejező részében a szerző rámutat az integráció keretében máris körvonalazódó új domináció lehetőségére. A gazdaságilag legerősebb állam, az NSZK vezető pozíciója — egyes kommentátorok szerint — kockázatosabb lehet a nyugati államok számára, mint Washington privilégiumai, mert a veszély ezúttal belülről jönne, s ez a tény aláaknázná az egységes rendszerbe tömörült gyengébben fejlett államok védekezési esélyét.

A TESTVÉRHARC KÜSZÖBÉN (Századok, 1977. 4.)

Alig néhány héttel a magyar forradalom kirobbanása után, már 1848 márciusában jelentkeztek a nemzetiségi kérdések rendezetlensége miatt támadt nehézségek. A pozsonyi országgyűlésen elfogadott és törvényerőre emelt márciusi pontok kifejezték ugyan a haladó polgárság kívánság-

gait, és megoldották a legégetőbb társadalmi problémákat: az alkotmányos állam létrehozását, a jobbágyság eltörlését, a törvény előtti jogegyenlőséget, a közös teherviselést, a politikai foglyok szabadon bocsátását, felelős minisztériumot, és ezek a vívmányok az ország minden lakója számára a polgári átalakulás kezdetét jelentették, azonban egyetlen pontban sem érintették a Magyarországon élő nemzetiségek sajátos nemzeti jogainak elismerését — állapítja meg tanulmányában Spira György.

A forradalom első heteiben a szerbek, szlovákok, románok, sőt még a szászok és a horvátok is nagy rokonszenvenvel tűntek a forradalom mellett, lelkes cikkek jelentek meg a nemzetiségi sajtóban, amelyek egyértelműen a forradalom mellett foglaltak állást. Dzsordzse Stratimirovics, a délvidéki szerb lakosság vezetője kiáltványában azt írja, hogy „a szabadság [...] a mi országunkban is föllállította oltárait”. *Slovenskije Národne Novini*, L'udovit Štúr szlovák vezető lapja így ír: „Szegény népünk nem fog többé robotolni [...] fölötte az uraság nem fog többé ítélkezni [...] mindez megszűnt és örökre eltöröltetett, népünk már szabad, végre az ország polgára és ember lesz!”

És bár a Pozsonyban elfogadott törvények hatálya egyelőre Erdélyre nem terjedt ki, Timotei Cipariu, a balázsfalvi papnevelde tanára az *Organulu Lumânare*-ben kifejtette: „Magyarország egy csapásra szétzúta, a föld színéig lerombolta az összes kiváltságokat”; George Barițiu, a *Gazeta de Transilvania* szerkesztője kinyilvánította, hogy az erdélyi románok is a pesti tizenkét pont kidolgozóival fognak tartani, mert „e pontok által minden barbár zsarnoki és elnyomó kiváltság megsemmisült”.

A szepeességi német és a kárpátalji ukrán lakosság feltétel nélkül a forradalom mellé állt.

A forradalmi vívmányok keltette elégedettség azonban nem volt képes feledtetni azt a tényt, hogy a márciusi forradalom érintetlenül hagyta a nemzetiségi kérdést. Ezért már a kezdet kezdetén jelentkeztek a nemzeti igények megoldását sürgető követelések a magyarországi nem magyar lakosság részéről. A szerbek már a forradalom hetében tartott pesti, később újvidéki gyűléseiken kérték önálló nemzetként való elismerésüket, nyelvük használatát a közigazgatásban, a határőröknek földjeik birtokosává tételét. A szlovákok is követelték a szlovák lakta megyékben nyelvük használatát a közigazgatásban és a közoktatásban, és a szlovák nemzet elismerését.

A románság vezetői — Marosvásárhelyen Avram Iancu és Papiu Ilarian ju-

rátusok, Kolozsvárt Ion Buteanu abrudbányai ügyvéd — a nemzeti követeléseket a társadalmi követelésekkel egybe-kötő határozatokat hoztak: követelték Erdélyben is az úrbéri jogok váltáság nélküli felszámolását, a román nemzet elismerését, a románlakta megyék román nyelvű közigazgatását, a román nyelvű közoktatást. Szebenben pedig Simion Bărnuțiu felhívásában úgy nyilatkozott, hogy a románok utasítsanak el minden közeledést a magyar forradalomhoz addig, amíg „közzé nem teszik, hogy a román nemzetet nemzetnek ismerik el”, mert „nemzet nélkül a köztársaság is csak átkozott zsarnokság”, „enélkül a menny is pokol”. Ha tehát a románok „elvesztik nemzetiségüket”, akkor „mindent elveszítene”, ha viszont kivívják nemzeti egyenjogúságukat, akkor „mindent elérhetnek”, „a többi ezután következik”.

Az erdélyi szász egyetem tisztségviselőinek nagy többsége ellenkező előjellel: éppen kiváltságait feltette a forradalom vívmányainak elismerésétől, és ezért fordult szembe a forradalommal.

A horvátok a jobbágyviszonyok felszámolása, a törvény előtti egyenlőség, a közteherviselés életbeléptetése stb. mellett elejétől fogva teljes önállóságot követeltek, Horvátországot a Magyarországnak való alárendeltség állapotából ugyanúgy ki akarták emelni, mint ahogyan a magyarok országuknak Ausztriával szembeni alávettségét igyekeztek megszüntetni.

Mindezek a tények világossá tették, hogy a magyar forradalom táborának óhatatlanul szembe kell néznie ezzel az elsőrendű fontosságú kórkérdéssel: a nemzetiségi kérdéssel. És bár tettek magyar részről is néhány lépést, odáig azonban, hogy ezzel meg is birkózzanak, mégsem tudtak eljutni, mert ezek a lépések vagy nem voltak eléggé célratörők, vagy éppen ellenkező irányba vittek. Kossuth világosan láthatta, hogy a horvátok pusztán nyelvi engedményekkel nem elégíthetők ki: kénytelen volt a horvátokat külön nemzet fiainak elismerni, de ennél tovább ő sem jutott. A Pozsonyban járt szerb küldöttségnek, amely szintén kérte a délvidéki szerbeknek mint nemzetnek elismerését, kijelentette: „En soha a magyar szent korona alatt más nemzetet nem ismeri, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, kik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen.”

Ezt követte a magyar—szlovák viszonynak az elmergesedése, mivel a magyar liberálisok, akik a magyar kormányt alkották, egyszerűen a pánszláv propaganda következményeinek tekintették a ma-

gyarországi szlávok, köztük a szlovákok, nemzeti törekvéseit és követeléseit.

A Magyarországon lakó más népek nemzeti jogai elismerésének akadálya főleg az volt, hogy a magyar nemesség nem volt hajlandó föladni hatalmi állásait a nem magyar lakta megyékben. Ezért ragaszkodott ahhoz az erőltetett elmélethez, hogy egy meghatározott ország polgárai mindnyájan egyazon nemzet kötelékébe tartoznak. Ennek igazolására pedig jobb híján csupán történelmi érvekre hivatkoztak: „A történelmi érvelésmód foglyai voltak.”

Es bár a márciusi fiatalok, a forradalom balszárnyán lévők sokkal lelkesebben szálltak sikra Magyarország minden lakójának egyenjogúságáért nemzetiségre való tekintet nélkül, bár az Újépületben raboskodó román nemzeti harcost, Eftimie Murgut nagy lelkesedéssel szabadtították ki, ők sem tudtak odáig emelkedni, hogy fölismerjék a nemzeti mozgalmak jogosságát, s e mozgalmakban a forradalmat gyengítő erőt láttak. Emiatt aztán a nemzeti mozgalmak résztvevői, akárcsak a magyar liberálisokat, a márciusi fiatalokat is egyenlőtlenül mérő magyar nacionalistáknak könyvelték el.

A parasztság, amely a jobbágyfölszabadítással óriási lépést tett előre, a forradalom elején maradék nélkül emellé állt. Amikor a reform gyakorlati megvalósulása nem haladt a kívánt mértékben, Erdélyben pedig még maga a jobbágyfelszabadítás is késett, az országot parasztmozgalmak áradata borította el, amelyekben magyarok és nem magyarok együttesen vettek részt. A nemzeti kérdés megoldatlansága miatt elégedetlen nemzetiségi vezetőknek pedig ilyen körülmények között könnyű volt a nem magyar parasztságot is a nemzeti mozgalmak pártjára állítani.

A nehézségekkel szemben pedig a magyar kormány, amely a nemzeti kérdés horderejét nem mérte föl kellőképpen, az erőszak igénybevételével lépett fel, és ekkor szakadásra került sor, aminek folytán a nemzetiségek nyíltan az ellenforradalmi osztrák udvar oldalára álltak. Ez pedig sietett ígéretekkel és szép nyilatkozatokkal kihasználni a maga javára a nemzetiségek elégedetlenségét. Ebben az időben kevesen voltak azok (például Bálcescu), akik világosan látták, hogy a nemzetiségeknek s a magyaroknak sem egymással, hanem a Habsburgokkal és a többi reakciós hatalmassággal van elszámolnivalójuk, a szűkkeblűség és az előrelátás hiánya kedvezett a reakciónak, és az osztrák udvarnak sikerült becsapnia mind a magyarokat, mind a nemzetiségeket, és meghosszabbítania a szenvedést, amelyet a zsarnokság zúdított a szabadságra vágyó népekre.

VISSZA A TERMÉSZETHEZ — MÁS ÚTON (Le Nouvel Observateur, 1979. 742.)

Joel de Rosnay-t, akit a folyóirat munkatársa ebben a biológiai súlypontú számban meginterjúvol, az első pillanattól amolyan modern bio-ipari menedzsernek képzeljük: a párizsi Pasteur Intézetnek a kutatási eredmények alkalmazásával foglalkozó igazgatója. Mikor aztán a riporter kérdéseire adott válaszait olvassuk, kiderül róla, hogy menedzser ugyan, de — legalább lelke mélyén — érzelmes rousseau-ista: örömmel tölti el, hogy a modern biológia visszavezet minket a természethez.

Génmérnökségről, biológiai iparról folyik a beszélgetés, az orvostudomány és farmakológia forradalmáról: hogyan vezethet vissza mindez a természethez? De Rosnay szerint például úgy, hogy a mezőgazdaságból kiküszöböli a *műtrágya* használatát: a genetikailag „átprogramozott” gabonafélék és más természetű növények a jövőben vagy maguk választják ki s kötik meg a légkör nitrogénjét, vagy képesek lesznek szimbiózisra lépni, mint egyes hüvelyesek, a talaj természetes nitrogén-utánpótlását biztosító mikroszervezetekkel. Más génprogram-módosítók a kártevőknek messzemenően ellenálló új fajtaakat tudnak eredményezni, úgyhogy a mai nagyüzemi mezőgazdaság létfeltétele és átkja, a *kémizálás* növényvédelmi téren is fölöslegessé válik. Egyáltalán, a jövő növénytermesztése — következtethetjük a biológus-menedzser szavaiból — inkább valami spontán édeni viruláshoz lesz majd hasonló, mint vegyszerszóró gépekkel berendezett üzemhez.

Ugyanilyen irányú változást várhatunk az orvoslásban, s nem a humán genetikától (de Rosnay az ember örökési állományának esetleges „átkódolását” nem hozza szóba a közeljövő *reális* lehetőségei között), hanem a különféle új tulajdonságokkal ellátott baktériumok alkalmazásától. Ma már vannak például olyan — genetikai beavatkozással „készült” — baktériumok, amelyek emberi inzulin szintetizálnak. Ez megintcsak természetesebb termék, mint a cukorbetegség által eddig használt, emlősöktől nyert állati inzulin — s még inkább az lesz, ha nem injekcióként kell majd a szervezetbe juttatni, hanem a szervezetbe betelepített jótékony baktérium termeli állandó jelleggel. Ily módon egyébként, állítja de Rosnay, nemcsak a cukorbetegség gyógyítható, hanem számos más, valamely enzim vagy hormon hiányából eredő betegség is. Ugyanakkor a fertőző betegségek gyógyítására, illetve megelőzésére, fogyatékos immún-

reakcióink pótlására olyan mikroorganizmusok szolgálnak majd, amelyeket természetes védőanyagok, például interferon termelésére állítanak be.

Mindez lényegében a biológiai informatika diadala. Csak meg kell tanulnunk érteni a gének, kromoszómák, sejtmagok egymás közötti jelbeszédét (azokat az utasításokat például, amelyekre egy megtermékenyült és osztódni kezdő pete eleinte azonos sejtjei „szakosodnak”: különféle szöveteket, szerveket hoznak létre), s magunk is utasításokat adhatunk az élő anyagnak. Ha a rák — ebből a szempontból néve — zavaros utasítás, vagy egyszerűen csak értelmes utasítás hiánya, akkor az említett jelbeszéd kulcsa a rák felszámolásához is kulcs lehet a kezünkben.

Egy riporter kérdéséről a pontról a biológiai energiatermelés problémaköre felé tereli a menedzsert. De Rosnay kifejti, hogy a napenergia felhasználásának egyik legkézenfekvőbb módja: energiátároló biomassa — például algák — termelése, és ennek átalakítása (sajátosan erre a célra „előállított” mikroorganizmusok segítségével) természetes fűtőanyagokká: metánná, alkohollá stb. Ez az eljárás a petrokémia versenytársa lehet már közelebről, s azzal szemben megvan az az előnye, hogy nyersanyaga korlátlan mennyiségben újratehermelhető, miközben a kőolaj állandóan fogy — nem is beszélve arról, hogy ezek a fűtőanyagok sokkal kevésbé szennyezőek, s előállításuk fejlődésével egyre olcsóbbak lesznek. Szóval: vissza a természethez ezen a vonalon is. Nem menekülve az úgynevezett technikai civilizáció elől, hanem meghaladva azt, vissza a természethez „magasabb szinten”, azaz előre egy új, egy genetikai-ökologikus civilizáció felé: ez a de Rosnay-interjú végkicsengése.

Bár ilyen egyszerűek volnának a dolgok, s ilyen felhőtlen távlatok nyílnának előttünk. De hát a menedzsernek is szabad némelykor álmodnia egy méhéről...

IRODALOM ÉS REJTETT KULTÚRA (Helikon, 1978. 3.)

E transzgresszív elemzésben a szerzők — B. Bowron, Leo Marx, Arnold Rose — nem a par excellence esztétikai érték megragadására, vagy a mű belső szerveződésének, szerkezeti felépítésének magyarázatára törekednek, hanem a művet társadalomtudományi nyersanyagnak tekintik, és meghatározott szempont szerint célszerűen bannak a szöveggel. Nem a mű immanenciája képezi elemzésük tárgyát, hanem bizo-

nyos, a kultúrával kapcsolatos információk felderítésére az irodalmat használják forrásként. Nevezetesen: a rejtett kultúra össz társadalmi érvényű meglétét irodalmi szövegek segítségével kívánják bizonyítani. A rejtett kultúra a kultúra azon vonásait foglalja magában, amelyeket még azok is ritkán ismernek fel, akik rendelkeznek velük. Megragadása ezért rendkívül problematikus. A szerzők szerint a rejtett kultúra legbiztosabb ismérve a következő: „Amikor egy adott társadalom vagy társadalmi csoport tetteiben ragaszkodik következetlenségéhez, amikor érzelmileg ellenáll minden olyan kísérletnek, amely arra irányul, hogy tetteit összehangolja kimondott meggyőződésével, és amikor hosszú ideig ragaszkodik ehhez a magatartáshoz — rejtett kultúrával van dolgunk.” Az eddigiekből következik a rejtett kultúra titkossága. E titkosság oka azzal magyarázható, hogy e kultúrának főként azon elemeit foglalja magában, amelyek nagymértékben összeférhetetlenek a kultúra más elemeivel. A rejtett kultúra titkosságát feloldandó, a szerzők szóképeket és metaforákat vizsgálnak. Amikor egy szerző olyan hasonlító eszközöket alkalmaz, amelyekben az analógia nyílt vagy hallgatolagos, valójában asszociációs mintát tár fel. A feltárás csak részben lehet tudatos. Vagyis, tekintettel arra, hogy egy szerző egy bizonyos szóalakzatot a lehetőségek végtelen sorából választ ki — választását szándékos számítás mértéke nem magyarázhatja teljesen.

Vizsgálni csak olyan metaforákat érdemes a rejtett kultúra feltárásának céljából, amelyeket az azonos jelenségek leírásához változatos nyelven ismételten alkalmaztak a szerzők. Egyszeri ismétlés nem elegendő kritérium; a változott szempontból tehát csakis azok a metaforák vagy szóképek relevánsak, amelyek visszatérően változatos nyelven jelennek meg, s amelyek ugyanannak a jelentéscsoportnak a leírására szolgálnak.

Meg gondolkoztató például, ha több szerző a gépet választja a veszély kifejezésére, s nem a vihart vagy földrendést, vagy bármi egyebet. A szerzők kimutatják, hogy ha az iparosodás hatására vagyunk kíváncsiak az Egyesült Államokban, a nyílt kultúra elemzése révén egy bizakodó, optimista közvéleményt tudunk körvonalazni. Am a rejtett kultúra vizsgálata ezt cáfolni látszik: éppen a kétely, a félelem, az ellenségeskedés hangulata tűnik ki. Ugyanis hiába minden bizakodó szózat, ha visszatérő képekként, metaforákként például a következőket emelhetjük ki: a vonat vasszörnyeteg, hatalmas erejű sárkány acélizmokkal, amelyek soha

nem fáradnak el, füstöt és lángot lélegzenek fekete tüdejükbe, fán és vízben élnek, gyorsabbak a versenylónál stb. Nyilvánvaló, hogy az idézett szerzők az ellentmondás tudatát nyomják el, és ez ad utat a rejtett vonásoknak (jelen esetben a föl nem ismert félelemnek és ellenséges érzésnek), amelyek a képekben mutatkoznak meg. A képekben lapangó érzések ellentétben állnak a téma nyilvánvaló optimizmusával.

A Bowron—Marx—Rose-féle elemzés hasznát próbáljuk egyetlen példa tükrében megragadni: ha a gépek iránti magatartást kutató szociológus rákérdezőz alanyára, akkor valószínűleg racionális válaszokat kap arról, hogy a gépek milyen sok munkát takarítanak meg, hogy korábban ismeretlen termékeket hoznak létre stb. Ily módon a köztudatban lapangó, titkos, rejtett összefüggéseket nem sikerül feltárni, éppen azért, mert az emberek minden társadalomban hajlamosak arra, hogy figyelmen kívül hagyjanak vagy elfojtsanak bizonyos magatartásokat, viselkedési sémákat.

SAKMAI KÉPZÉS — ANYANYELV (Magyar Szó, 1979. január 27.)

Az újvidéki *Új Symposion* és a *Magyar Szó* „szombati magazinja”, a *Kilátó* kerekasztal-beszélgetést szervezett, Vajdaság felelős szakembereinek részvételével, az iskolareformról. Az *oktatás új filozófiája* cím alatt közzétett felszólalások meglehetősen nyíltsággal néznek szembe az új helyzettel, a „permanens tanulás” és a szakosítás követelményéből adódó sajátos problémákkal, nem utolsósorban az anyanyelvi oktatás jövőjével és jelenével. Milenko Nikolic tartományi oktatás-, tudomány- és művelődésügyi titkár például azt hangoztatta, hogy „a saját elavult, dogmatikus

elképzeléseinktől a legnehezebb megszabadulnunk. Tegyük próbát: könnyen meg tudnánk-e békülni például a tantárgyak, az osztályok vagy az órarend megszüntetésének gondolatával? Nehezen, mert mindenki bizonyos elképzeléseket őriz az iskoláról. Mégis biztató, hogy társadalmunk egészében véve — egyénekenként, közösségeinkenként és csoportonként — országos, de különösen tartományi méretekben: változik. Mondhatnám így is: érettebbekké, nyitottabbakká válunk.“

Törvényhozás és a törvények érvényesítése együtt vizsgálendő, a kettő nem választható szét. Ez a lényege Miodrag Milanović véleményének csakúgy, mint a Dávid András felszólalásának. Dávid, a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet igazgatója szerint „az anyanyelvi nemzetiségi oktatás jelenlegi problémái a középfokú szakirányú oktatás hivatásra nevelő fokozatán nem az oktatási törvényből következnek, hiszen az a lehetőségek széles skáláját rögzíti egészen világosan. De hát társadalmi életünknek nem ez az egyetlen területe, amelyet elméleti alapvetésükben eszményien tökéletes törvények szabályoznának, ám a gyakorlat akadozik.“ Gyakorlati kérdésként merül fel a szűkülő választék nemzetiségi tagozatokban, a tervezés és beiskolázás s a szükségletek felmérésének a viszonya. („Az oktatási központok vezetőit és tanári karát ugyanis lehetetlen helyzetbe hozzuk: hogyan tervezhetnénk, ha nem tudják, miként alakul majd a beiratkozás? Utána meg már késő.“) Az átállás az általános képzést nyújtó középiskolákról a szakmai képzés széles skálájára Vasilije Lalatović szerint is megoldandó problémákat teremt a nemzetiségi képzésben. Az elméleti és gyakorlati kérdések nyílt felvetése, általában a nyitottság teremthet alapot a megoldásra is.

Simon Sándor rajza